

VAN ATOOM TOT KOSMOS

4. Kracht

Piet Mulders

pjg.mulders@gmail.com

<https://www.nat.vu.nl/~mulders>

European Research Council

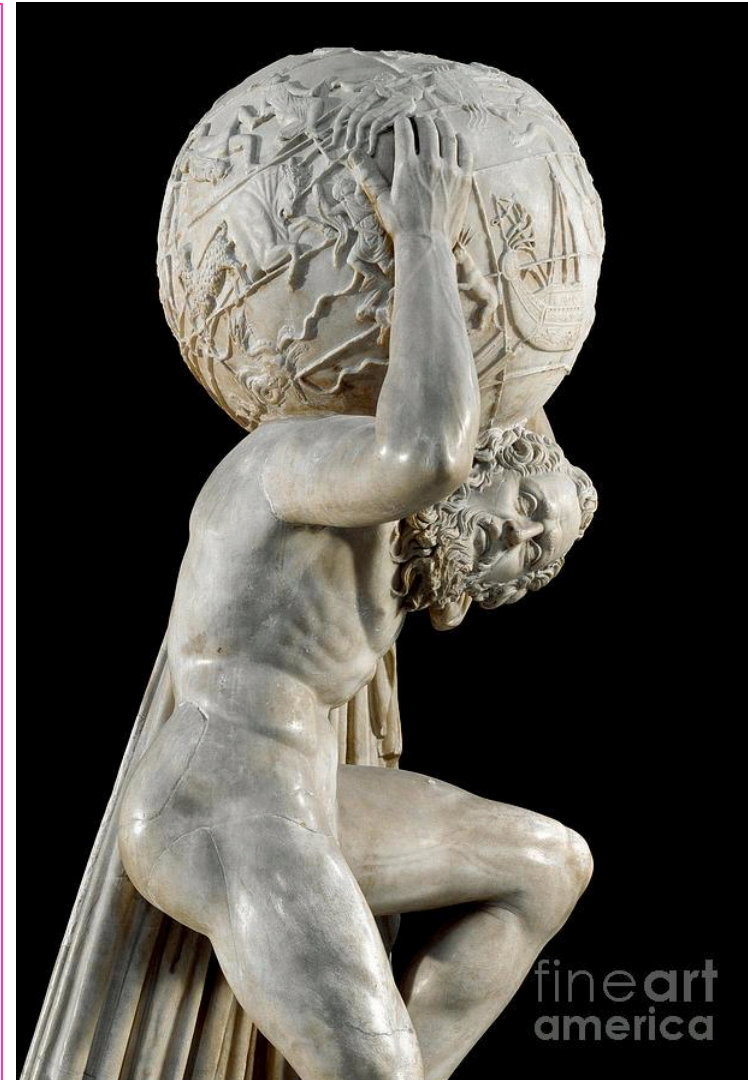

De basiskrachten in de materie

De basiskrachten in de materie

Krachten veroorzaken verandering in energie, de hoeveelheid van beweging langs een bepaalde richting (impuls) of in de hoeveelheid van draaiing om een bepaalde as (impuls-moment). Dit zijn de grootheden die dus in afwezigheid van krachten niet veranderen en behouden zijn.

Lekker abstract! Maar het is wel hoe we krachten voelen en krachten kunnen ontdekken. De meest zichtbare in het dagelijks leven is de zwaartekracht of gravitatie, het gewicht van een voorwerp. Als dat de enige kracht was zou de Aarde een egale bol zijn met daarin alles netjes gerangschikt in opeenvolgende schillen. Maar er zijn ook de krachten die de materie structuur geven, uiteindelijk terug te voeren op elektromagnetisme tussen en door ladingen. De rijkdom waarmee die krachten zich manifesteren is enorm. Basiskrachten tussen ladingen in atomen en moleculen, van der Waalskrachten tussen moleculen, krachten die kristalroosters vorm geven tot wrijvingskrachten in de makroskopische wereld.

DE BASISKRACHTEN IN DE MATERIE

Pas binnen de atoomkernen tussen en in protonen en neutronen (nucleonen) verschijnen andere krachten. Dat zijn de sterke krachten die quarks met 3 soorten ladingen opsluiten in nucleonen en die doorsijpelt naar de atoomkern. Daarnaast de zwakke kracht die neutronen in protonen kan veranderen of up-quarks in down-quarks, net zoals diezelfde zwakke kracht elektronen kan veranderen in neutrinos.

Elektromagnetisme, zwakke en sterke kracht vormen één raamwerk, het standaardmodel van elementaire deeltjes. Alle deeltjes hebben ladingen. Krachtdeeltjes voelen ladingen en kunnen die bovendien in elkaar overvoeren. Daarnaast fungeren ze als overbrengers van energie, impuls en impulsmoment en dat zonder verliezen.

Vier van die krachtdeeltjes doen het elektrozwakke werk, waaronder het foton voor elektromagnetisme. Acht gluonen zorgen voor de sterke kracht. En één Higgs deeltje 'rules them all'.

Standaardmodel van elementaire deeltjes

Drie generaties materie (fermionen)						Krachtdeeltjes (bosonen)	
I		II		III			
massa lading spin	$\sim 2.2 \text{ MeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$	$\sim 1.27 \text{ GeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$	$\sim 172.6 \text{ GeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$	0 0 1	0 0 1	HIGGS BOSON $125 \text{ GeV}/c^2$ 0 0 H Higgs	
	u up	c charm	t top	g gluon			
QUARKS	$\sim 4.7 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$	$\sim 93 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$	$\sim 4.2 \text{ GeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$	0 0 1	0 0 1	LEPTONEN $0.511 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$ e⁻ elektron	
	d down	s strange	b bottom	γ foton			
LEPTONEN	$0.511 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$	$105.7 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$	$1.777 \text{ GeV}/c^2$ -1 $1/2$	$91.19 \text{ GeV}/c^2$ 0 1	0 0 1	TIKBOSONEN $80.37 \text{ GeV}/c^2$ ± 1 1 W W boson	
	ν _e neutrino	ν _μ neutrino	ν _τ neutrino	Z ⁰ Z boson			
	$< 0.8 \text{ eV}/c^2$ 0 $1/2$	$< 0.17 \text{ MeV}/c^2$ 0 $1/2$	$< 18 \text{ MeV}/c^2$ 0 $1/2$				
	ν _e neutrino	ν _μ neutrino	ν _τ neutrino				

kracht

KRACHT

- In tijdsevolutie van een systeem zijn **energie** en **impuls** zijn behouden grootheden, wat bij samengestelde systeem impliceert dat het **totaal** behouden. Dit is een consequentie van ontbreken van absolute tijd (energiebehoud) en/of plaats (impulsbehoud).
- Er kan wel energie en impuls uitgewisseld worden
- Via **krachten** krijgen we

- overdracht van energie (**slepen**)

$$\Delta E = -F \Delta x \quad \text{of} \quad F = -\frac{dE}{dx}$$

- overdracht van impuls (**stoten**)

$$\Delta p = F \Delta t \quad \text{of} \quad F = \frac{dp}{dt}$$

- Dit is niets anders dan de wetten van Newton

1. Traagheidswet (impulsbehoud)
Object is in rust of beweegt eenparig
2. Kracht veroorzaakt versnelling

$$F = \frac{dp}{dt} = m \frac{dv}{dt} = ma$$

3. Actie = -reactie (totaal is behouden)

Niets voor niets!

KRACHTEN IN HET DAGELIJKS LEVEN

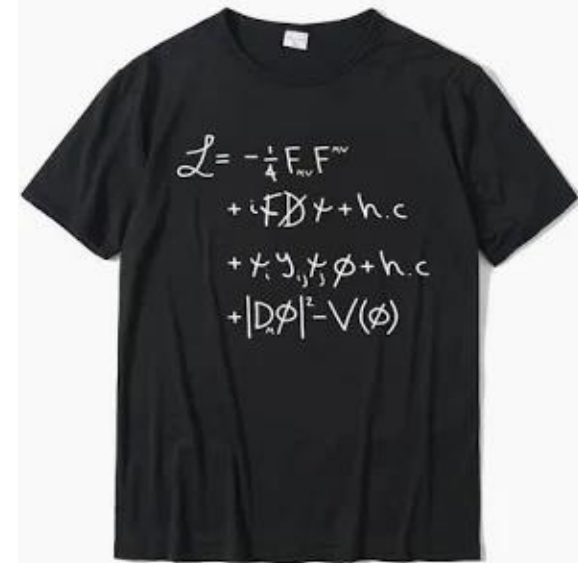
- Elektromagnetisme
- Zwaartekracht

- **Twee van de vier basiskrachten**
- **Beide gebaseerd op fundamentele principes**

MET VEREENDE KRACHTEN

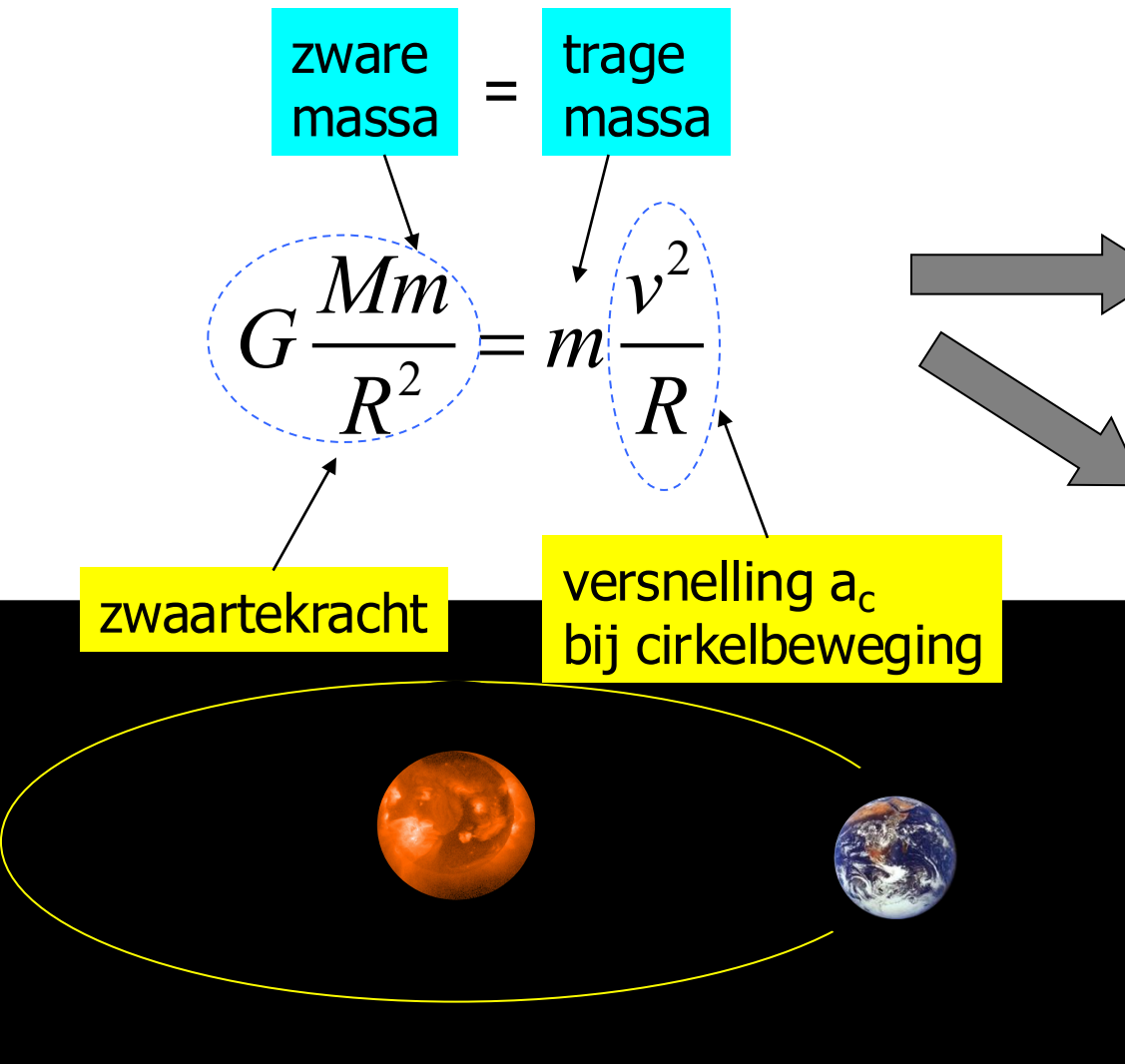
- **Gravitatie** en kromming van ruimte-tijd
  - Koppeling van energie en impuls aan kromming van ruimte en tijd
  - Zwarte gaten
- De niet-abelse **ijktheorieën**
  - Formalisme is 'eenvoudig': symmetrie → ladingen → krachtdeeltjes die ladingen voelen en in elkaar overvoeren
  - Succes van elektrodynamica (elektrische en magnetische krachten)
- Waar zijn al de zware quarks gebleven?
- De zware en lichte krachtdeeltjes
- De relatieve sterkte van de krachten
- De breking van discrete symmetrieën

Gravitatie en ruimte-tijd

Massa: zwaartekracht

rotatiesnelheden in galxies

$$v(R) = \sqrt{\frac{GM(R)}{R}}$$

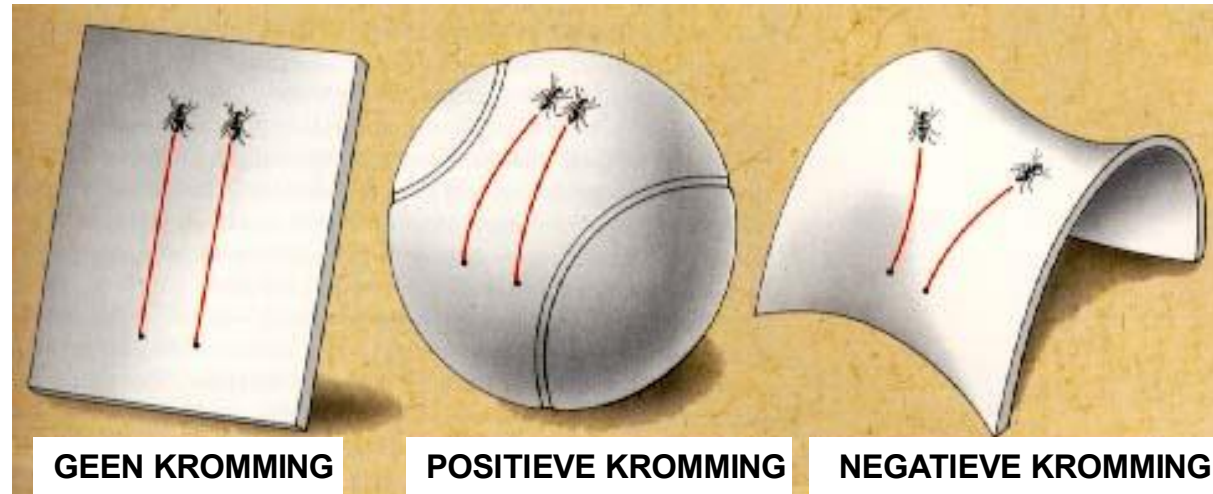
omloopstijden en afstanden
(planeten, dubbelsterren)

$$\frac{T^2}{R^3} = \frac{4\pi^2}{GM}$$

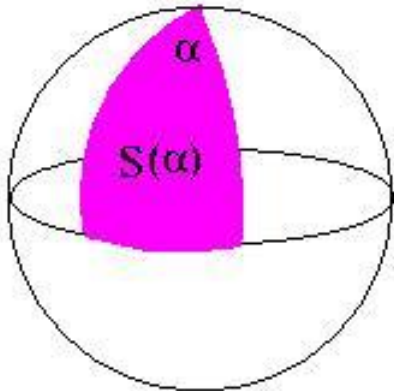
... onafhankelijk van m !!

Massa: kromming van ruimte

- Zonder kracht: rechtlijnige beweging
- Zwaartekracht wordt veroorzaakt door massa
- Massa bepaalt ook mate van respons (equivalentieprincipe)

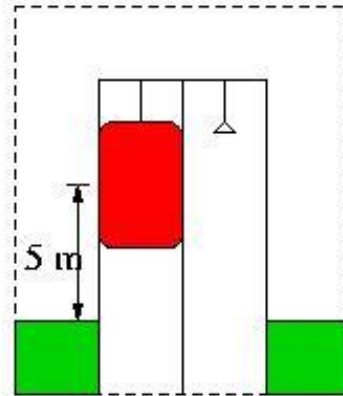
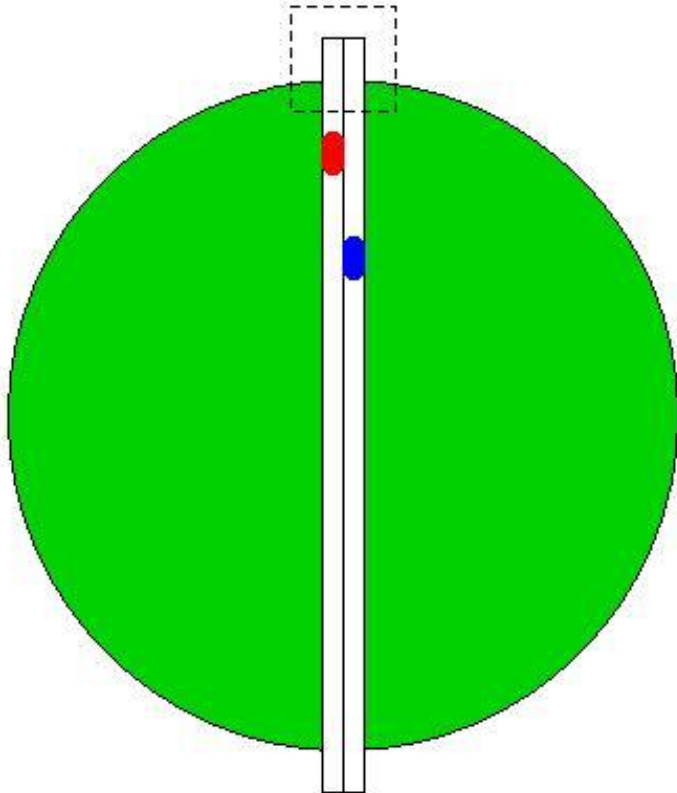
Algemene relativiteitstheorie:
Beweging in zwaartekrachtveld is rechtlijnige beweging in een t.g.v massa gekromde ruimte

- Kromming van een bol: $k = 1/R^2$
- Bijv voor voetbal: $k = 50 \text{ /m}^2$
- Bijv voor aarde: $k = 2.8 \times 10^{-14} \text{ /m}^2$
- Andere methode gaat via hoeken
$$k = \alpha/S(\alpha)$$

Pendelen dwars door de Aarde

- 2 terra-cruisers
- op en neer!

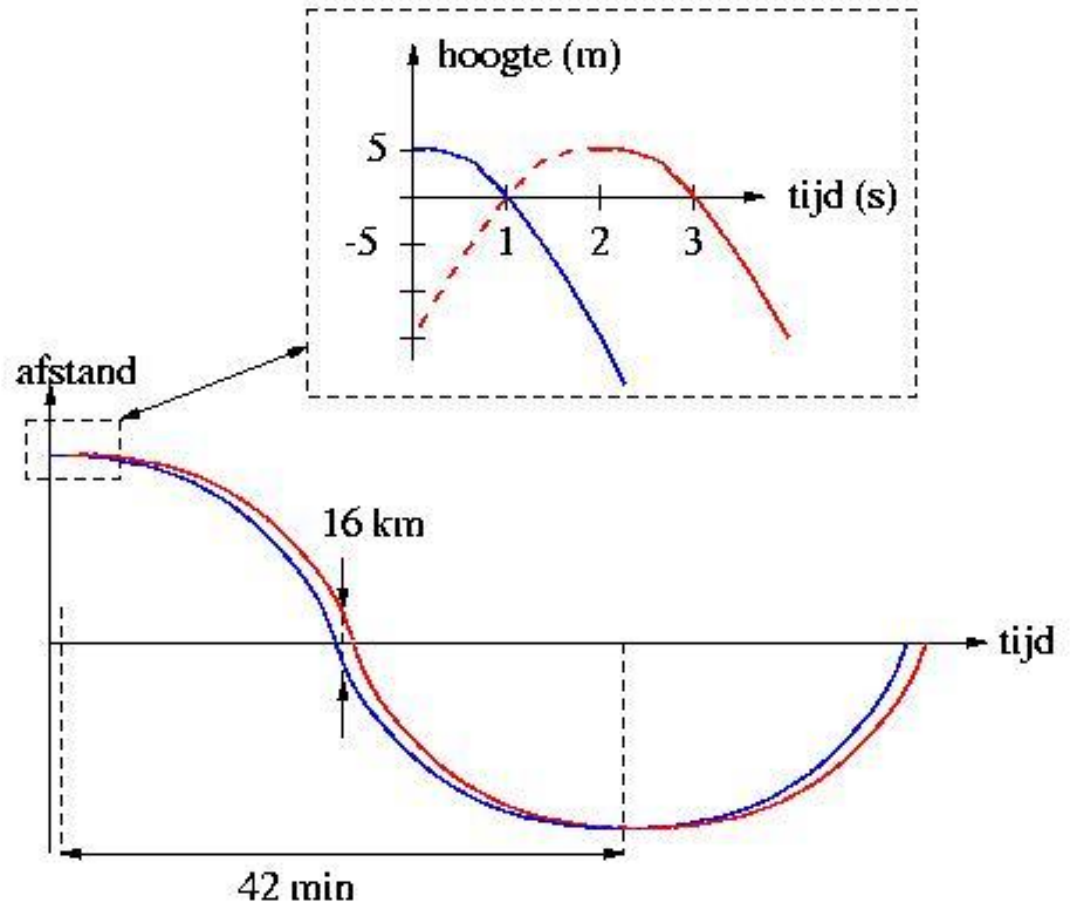
Vergelijk met 'bol' :

- $\pi R = 42 \text{ min}$
 $= 7.5 \times 10^{11} \text{ m}$

of

- $\alpha = 20 \text{ m/s}$
 $= 0.67 \times 10^{-7}$

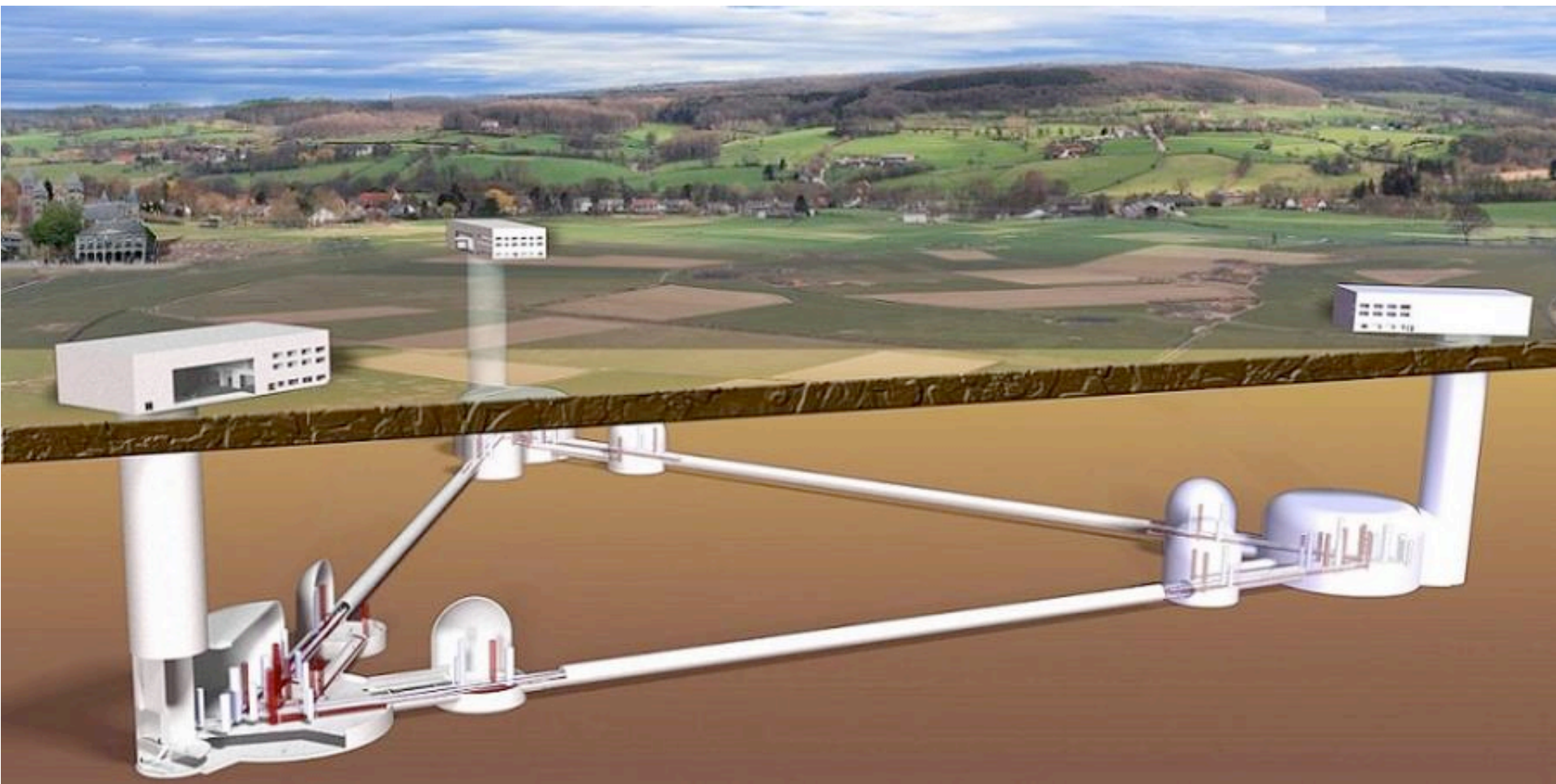
- $R = (16 \text{ km})/\alpha$
 $= 2.4 \times 10^{11} \text{ m}$

$$k = 1/R^2 = 1.6 \times 10^{-23} / \text{m}^2 \quad !!!$$

Bronnen van gravitatiegolven

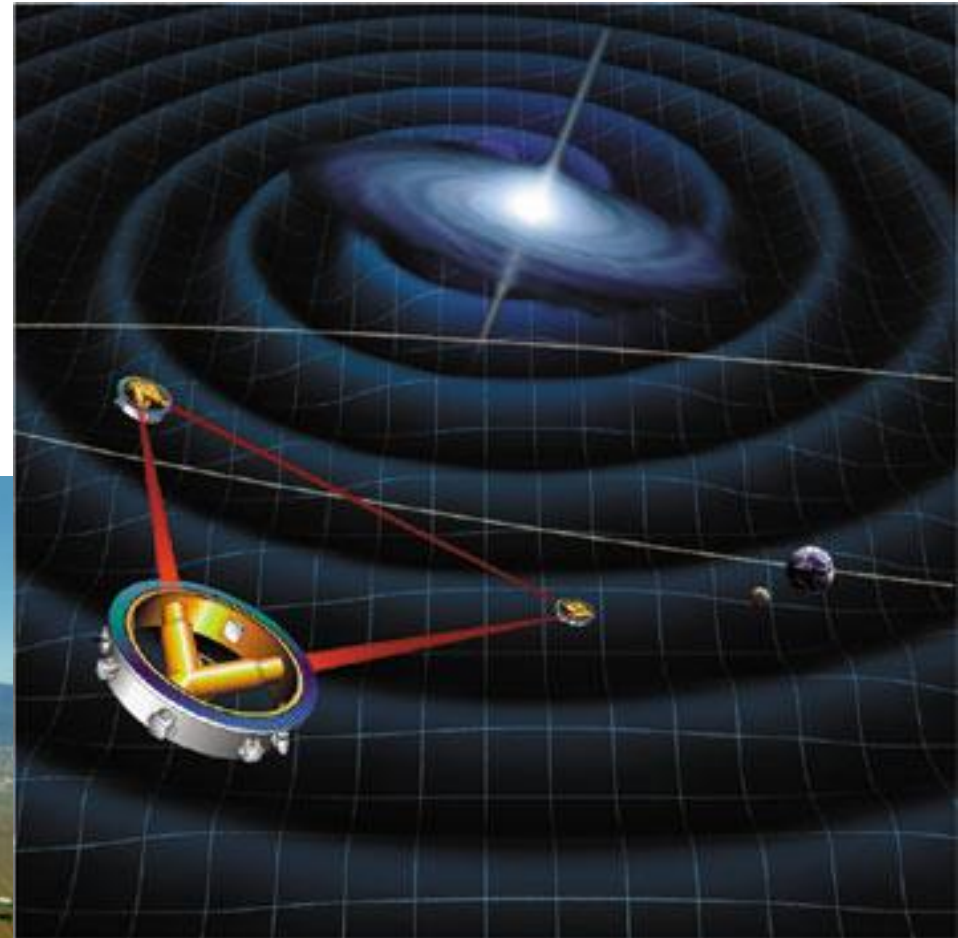
- Op de juiste manier trillende massa-configuratie (kwadрупool trillingen)
- Samensmeltende zwarte gaten: https://youtu.be/I_88S8DWbcU
- Ambitieuze plannen: Einstein telescoop

Gravitatiegolven: trillingen van ruimte en tijd

op aarde (LIGO & VIRGO in Pisa)

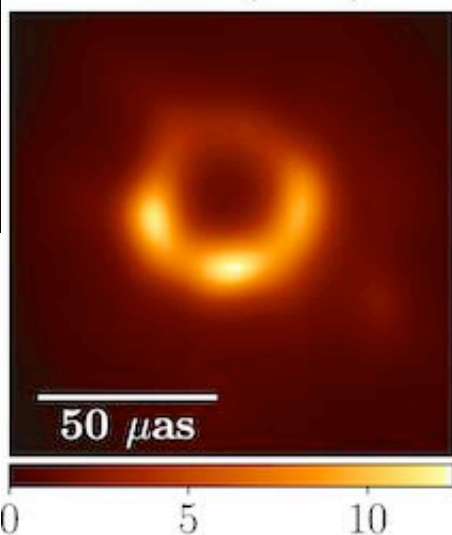
in de ruimte (LISA, to come?)

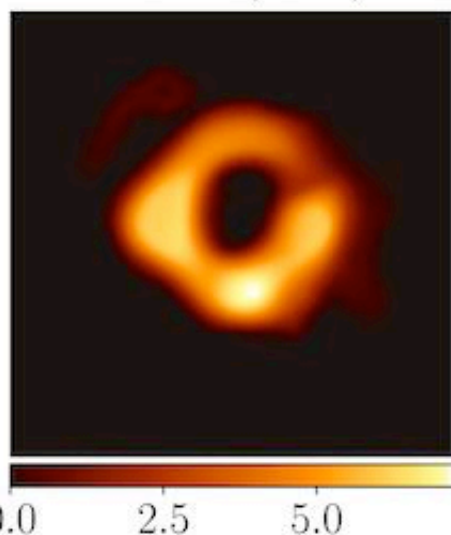
The black hole in M87

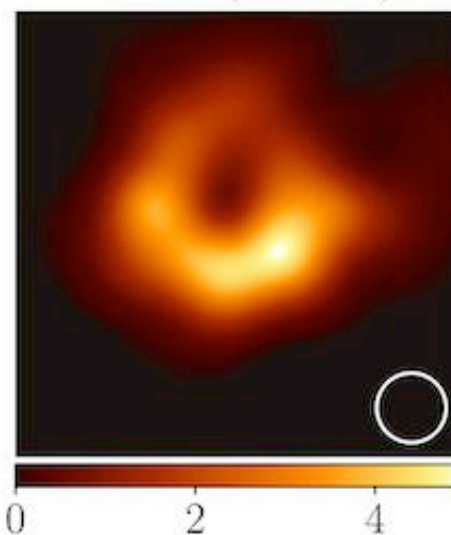
Team 1 (RML)

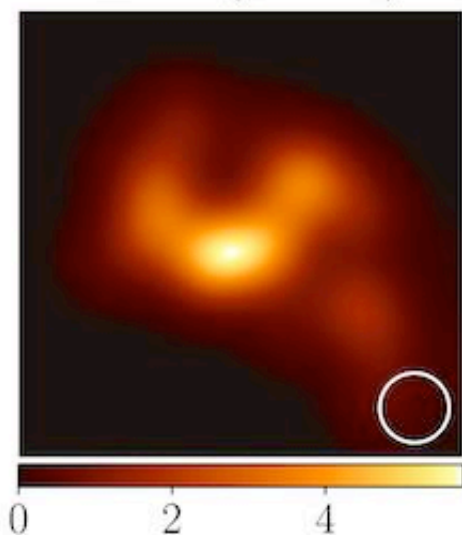
Team 2 (RML)

Team 3 (CLEAN)

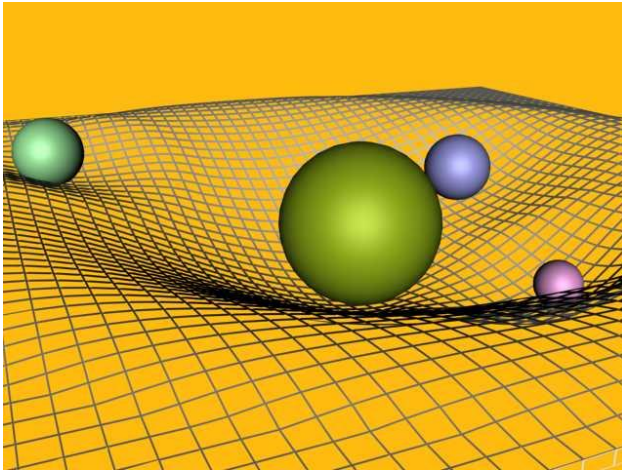
Team 4 (CLEAN)

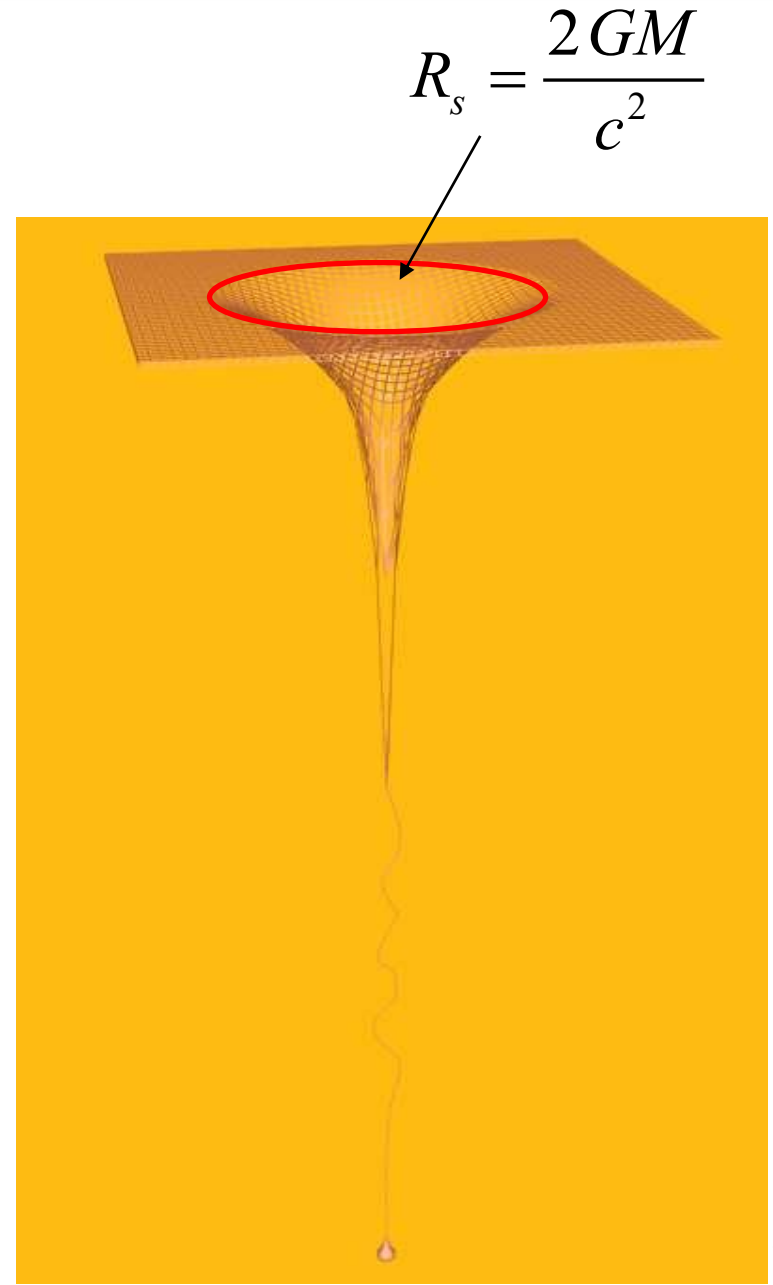
Brightness Temperature (10^9 K)

Zwart gat

- Massa kromt ruimte-tijd coördinaten

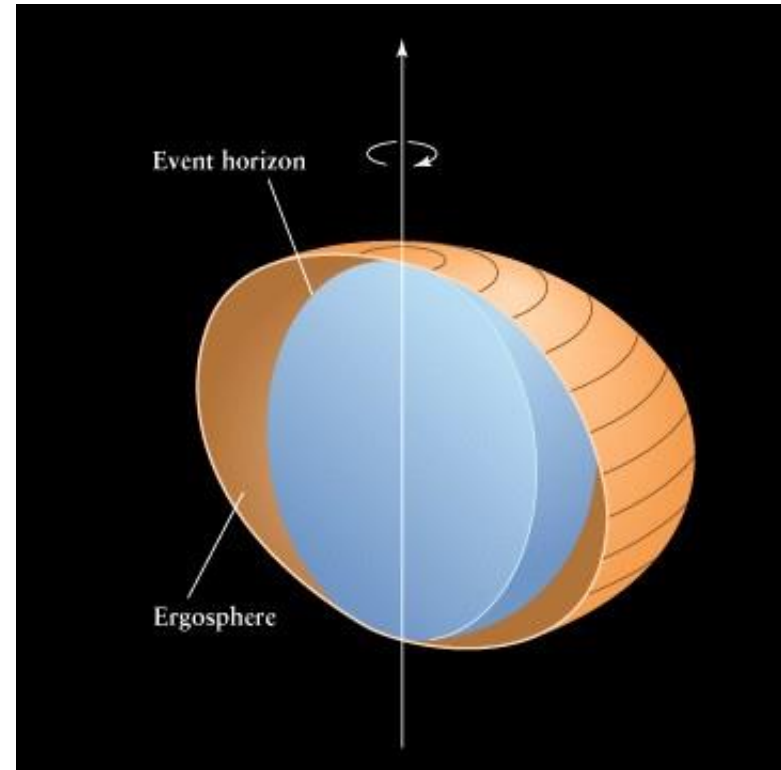
- En bij voldoende massa wordt zelfs licht ingevangen en krijgen we een *zwart gat*
- Eigenschappen
  - Massa M
  - Impulsmoment J
  - Lading Q

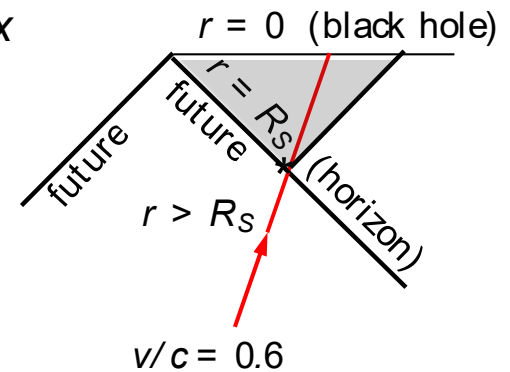
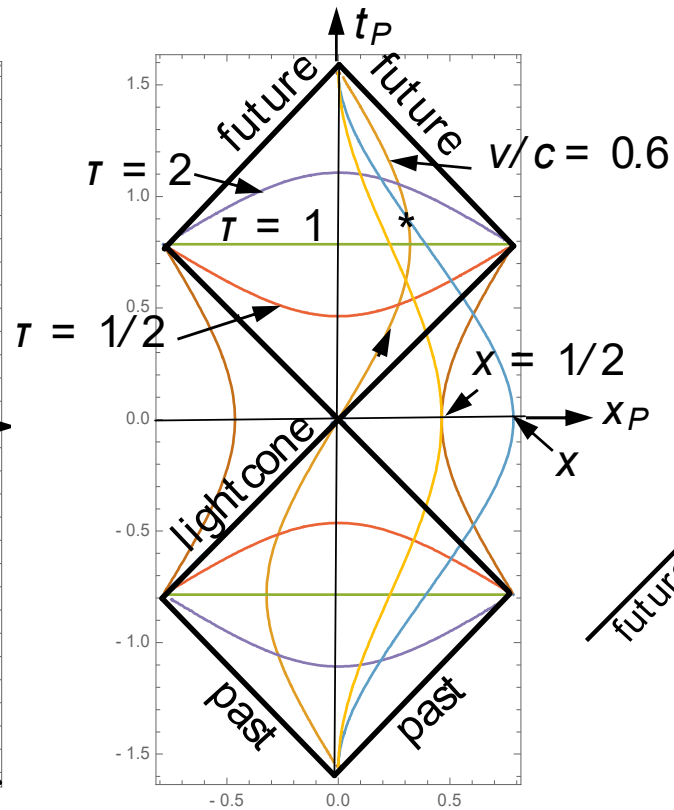
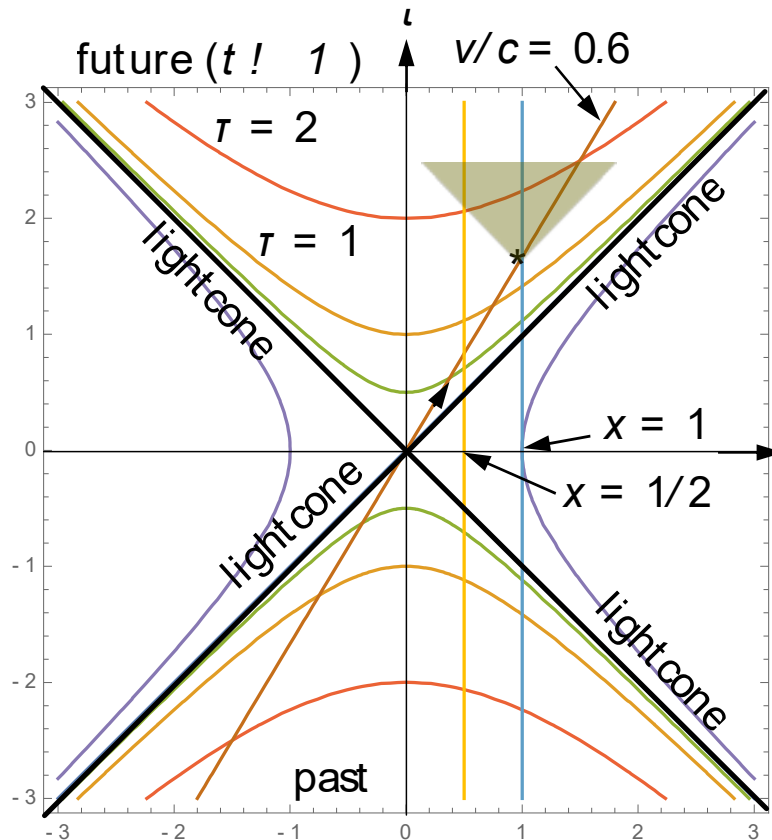

Bijzonderheden van zwarte gaten

- In een zwart gat vallen is einde verhaal!
- Maar van buiten zie je alles naar de *event horizon* vallen
- Bij een roterend zwart gat kun je nog ontsnappen als je tussen ergosphere en event horizon bent. Je kunt dan zelfs energie uit het zwarte gat winnen (Penrose proces).
- Voor een lading zijn er weer andere mogelijkheden. Door de lading van jezelf te veranderen, zou je in principe ook nog kunnen ontsnappen.

Penrose diagram en black holes

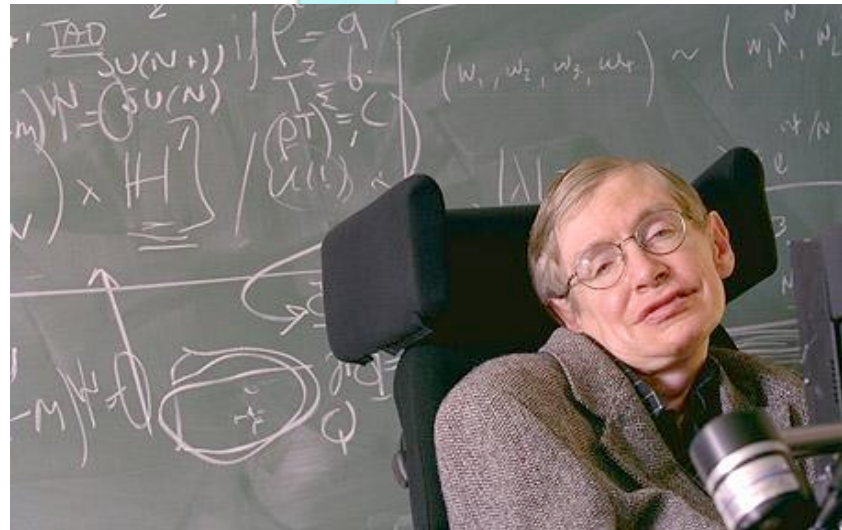
Quantumgravity

- Quantummechanica
Golflengte
Compton/De Broglie

$$\lambda_c = \frac{h}{Mc}$$

- Gravitatie
Schwarzschild straal

$$R_s = \frac{2GM}{c^2}$$

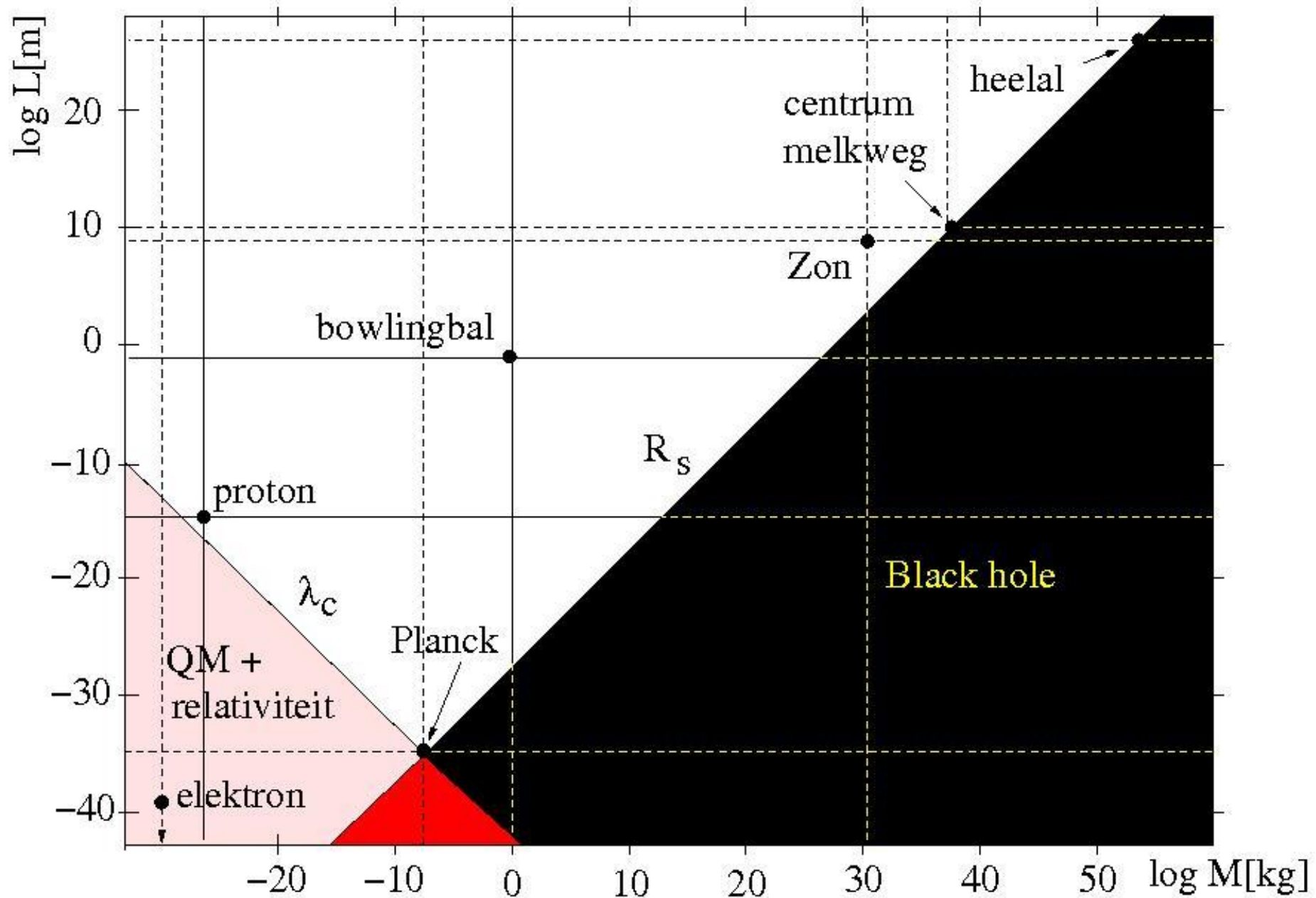

Stephen Hawking

Quantummechanica en zwarte gaten

- Gaat niet samen
- Probleem is informatieverlies en matching gravitatie (klassiek) en energie-impuls (QM)
- Voor elementaire deeltjes is de Schwarzschild straal R_s veel kleiner dan de afstand (Compton golflengte λ_c) waarbij deeltjes en antideeltjes paren kunnen ontstaan.

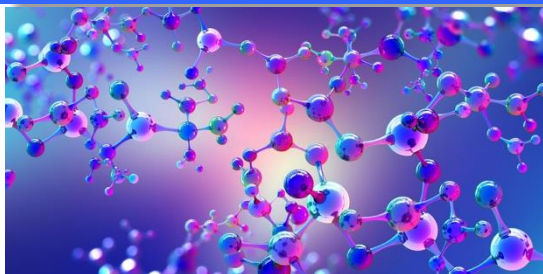
object	Massa (kg)	Afmeting (m)	λ_c (m)	R_s (m)
Zon	$2,0 \times 10^{30}$	$1,0 \times 10^6$		$3,0 \times 10^3$
bal	1,0	$0,3 \times 10^0$	$3,5 \times 10^{-43}$	$1,5 \times 10^{-27}$
Planck massa	$2,0 \times 10^{-8}$		$1,6 \times 10^{-35}$	$3,2 \times 10^{-35}$
proton	$1,7 \times 10^{-27}$	$1,0 \times 10^{-15}$	$2,0 \times 10^{-16}$	$2,5 \times 10^{-54}$

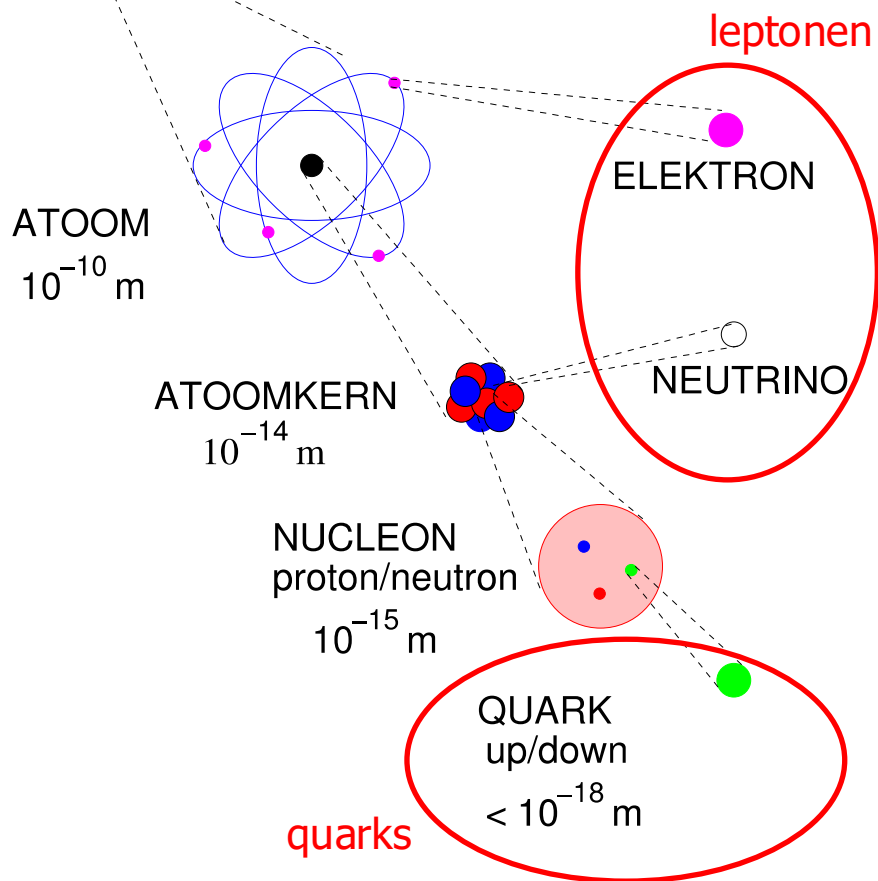

Andere krachten (SM)

WIE HET KLEINE NIET EERT ...

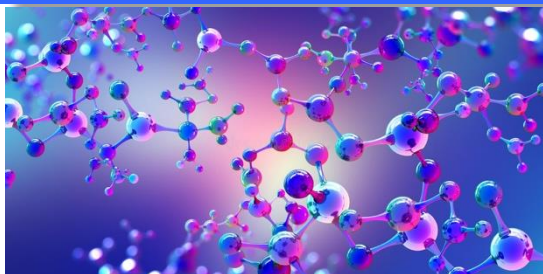
MATERIE

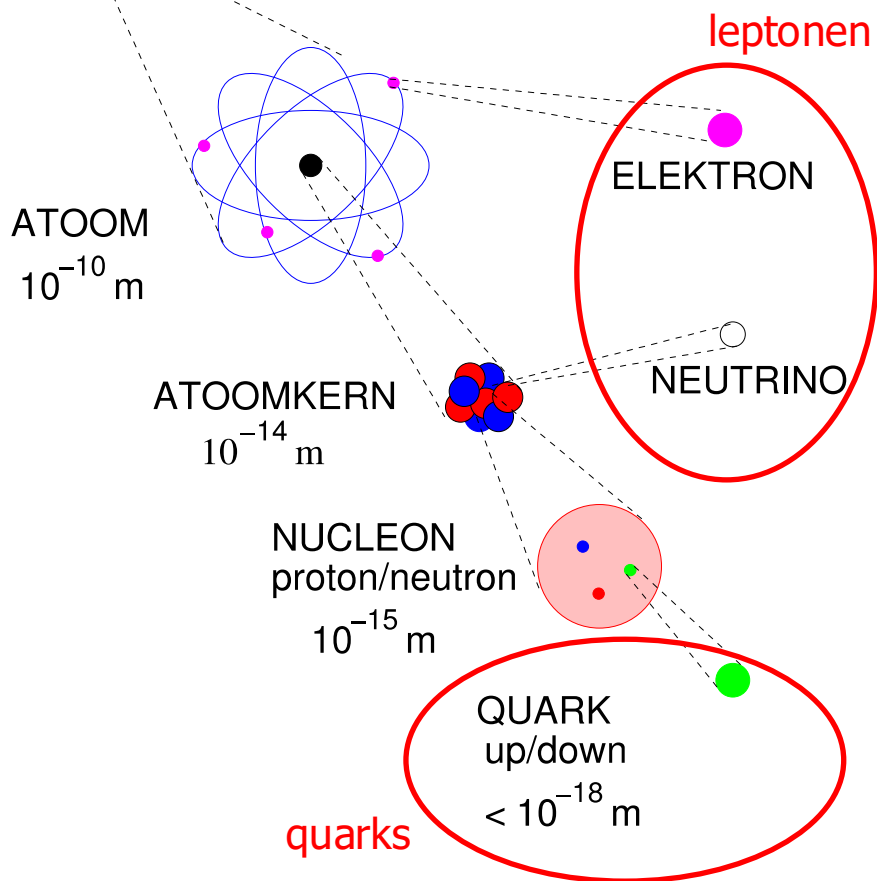
Standaardmodel van elementaire deeltjes

Drie generaties materie (fermionen)			Krachtdeeltjes (bosonen)
I	II	III	
massa lading spin $\sim 2.2 \text{ MeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$ u up	$\sim 1.27 \text{ GeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$ c charm	$\sim 172.6 \text{ GeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$ t top	0 0 1 g gluon
QUARKS $\sim 4.7 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$ d down	$\sim 93 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$ s strange	$\sim 4.2 \text{ GeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$ b bottom	0 0 1 γ foton
$0.511 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$ e^- elektron	$105.7 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$ μ^- muon	$1.777 \text{ GeV}/c^2$ -1 $1/2$ τ^- tau	$91.19 \text{ GeV}/c^2$ 0 1 Z^0 Z boson
LEPTONEN $< 0.8 \text{ eV}/c^2$ 0 L ν_e neutrino	$< 0.17 \text{ MeV}/c^2$ 0 L ν_μ neutrino	$< 18 \text{ MeV}/c^2$ 0 L ν_τ neutrino	$80.37 \text{ GeV}/c^2$ ± 1 1 W W boson
			HIGGS BOSON $125 \text{ GeV}/c^2$ 0 0 H Higgs
			LEPTONEN LEPTONEN

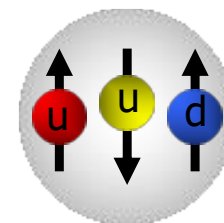
WIE HET KLEINE NIET EERT ...

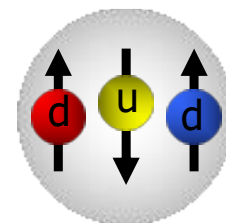
MATERIE

- Leptonen
- Quarks (opgesloten)
- links- of rechtshandig
- Ladingen en bijbehorende krachtdeeltjes (bijvoorbeeld: elektrische lading en foton; maar ook smaken en W-deeltjes)

proton

neutron

nucleonen

Standaardmodel van elementaire deeltjes

materie (fermionen)	Krachtdeeltjes (bosonen)
smaken QUARKS I massa $\sim 2.2 \text{ MeV}/c^2$ lading $+2/3$ spin $1/2$ u up $\sim 4.7 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$ d down LEPTONEN $0.511 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$ e⁻ elektron $< 0.8 \text{ eV}/c^2$ 0 L ν_e neutrino	IJKBOSONEN 0 0 1 g gluon 0 0 1 γ foton $91.19 \text{ GeV}/c^2$ 0 1 Z⁰ Z boson $80.37 \text{ GeV}/c^2$ ± 1 1 W W boson

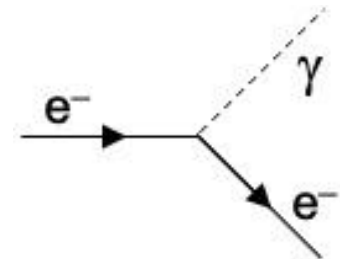
LADINGEN EN KRACHTDEELTJES

- Toestanden in quantum wereld
  - Gekenmerkt door quantumgetallen en fases
  - Energie E , impuls p , lading $q \leftrightarrow$ tijd t , ruimte x , ijkveld A
  - Quantum fases
- Events in ruimte en tijd
  - ijkvelden A hangen van plaats en tijd af, dus $A(t,x)$
  - Dit vertaald zich naar quantumveldentheorie met **vertices**
  - ijkboson voelt lading of neemt lading mee
  - ijkboson draagt energie en impuls over of neemt die mee
- Voorbeeld is het foton, gevoelig voor elektrische lading
  - elektron kan foton uitzenden (emissie)
  - Hierbij wordt energie en impuls van electron overgedragen naar foton, maar met inachtneming van energie- en impuls-behoud
- Rigoreuze wiskundige aanpak is equivalent met combinaties van vertices (Feynman diagrammen)

$$e^{-iEt/\hbar}$$

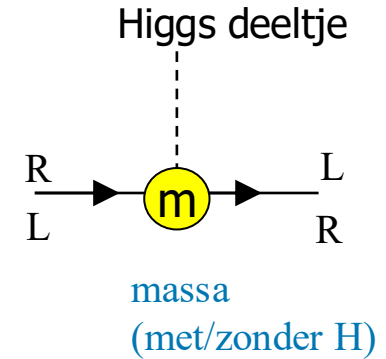
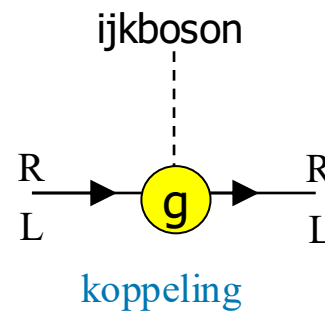
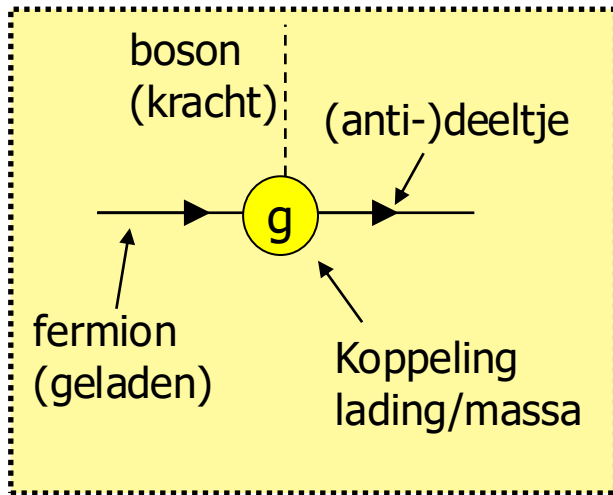
$$e^{+ipx/\hbar}$$

$$e^{+iqA/\hbar}$$

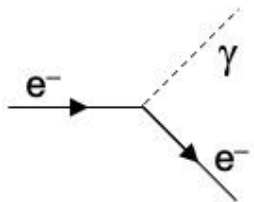

KRACHTDEELTJES

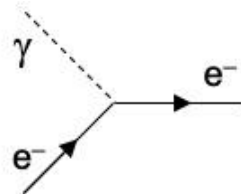
- Manipulatie van fermion vrijheidsgraden en bijbehorende ladingen via koppeling aan bosonen (ijkbosonen en Higgs)

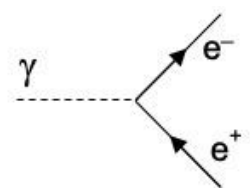
- Rol van ijkbosonen: één getalletje voor meerdere situaties

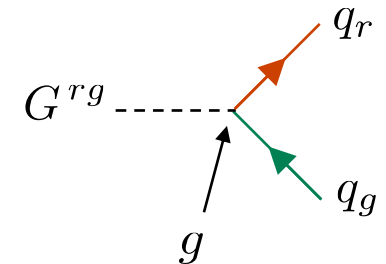
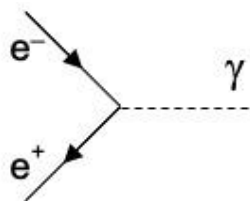
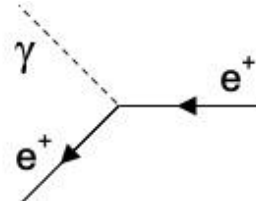
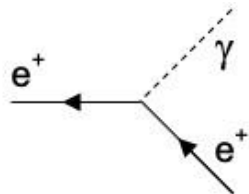
emissie

absorptie

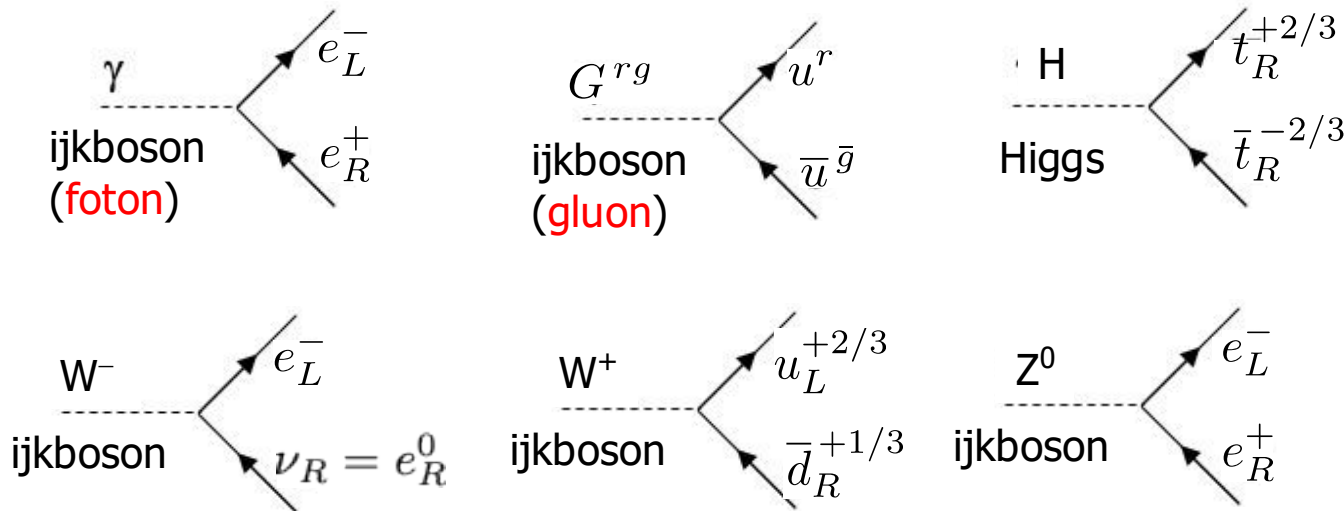

creatie/annihilatie

LADINGEN EN SYMMETRIEEN IN STANDAARDMODEL

- Vrijheidsgraden/ladingen met chirality and triality
  - Chiraliteit: (L,R) en bijbehorende halftallige/heeltallige heliciteiten/spins
  - Elektrische lading: (+, -) zoals (e_R^+, e_R^-) of (e_L^-, e_L^+)
  - Isospin lading: (e, ν) of (u, d) zoals (e_L^-, e_L^0) , (e_R^0, e_R^+) of $(u_L^{+2/3}, d_L^{-1/3})$
  - Kleurladingen: (r, g, b) zoals (u, u, u), etc.
- Koppelingen gevoelig voor chiraliteit, maar ook voor kleuren en elektrozwakke structuur

GWS model van
Sheldon Glashow,
Steve Weinberg,
& Abdus Salam
voor elektrozwak

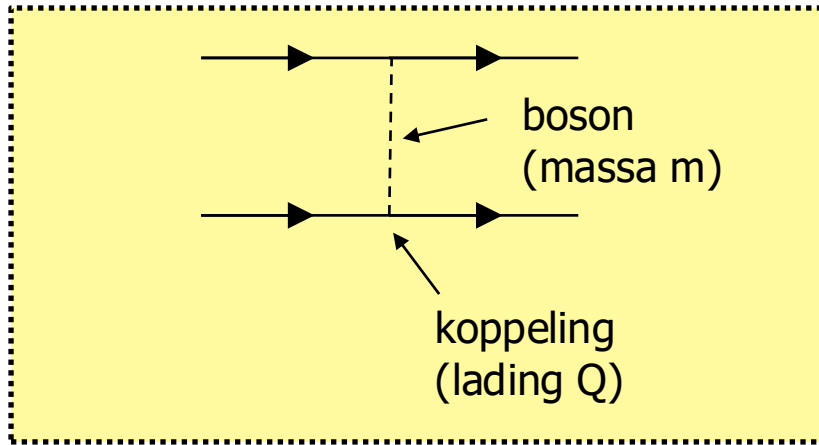
- Koppeling voor ijkbosonen is **lading** van fermion
Koppeling voor Higgs boson is **massa** van fermion

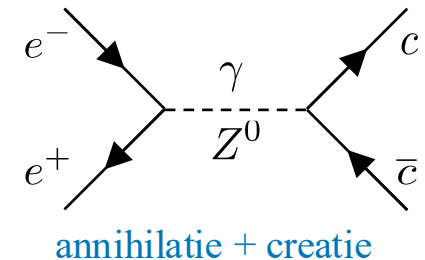
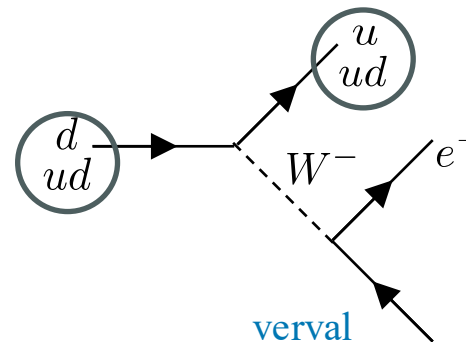
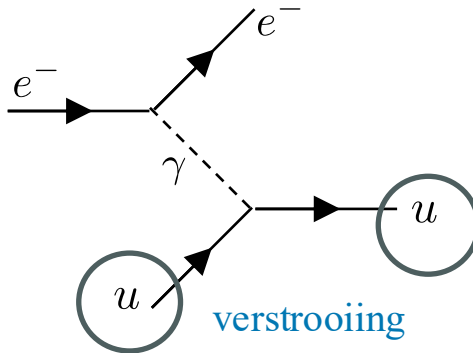
INTERACTIES VIA UITWISSELINGEN

- Uitwisseling van krachtdeeltjes (met massa m en $\lambda_c = \frac{\hbar}{mc}$) leidt tot kracht

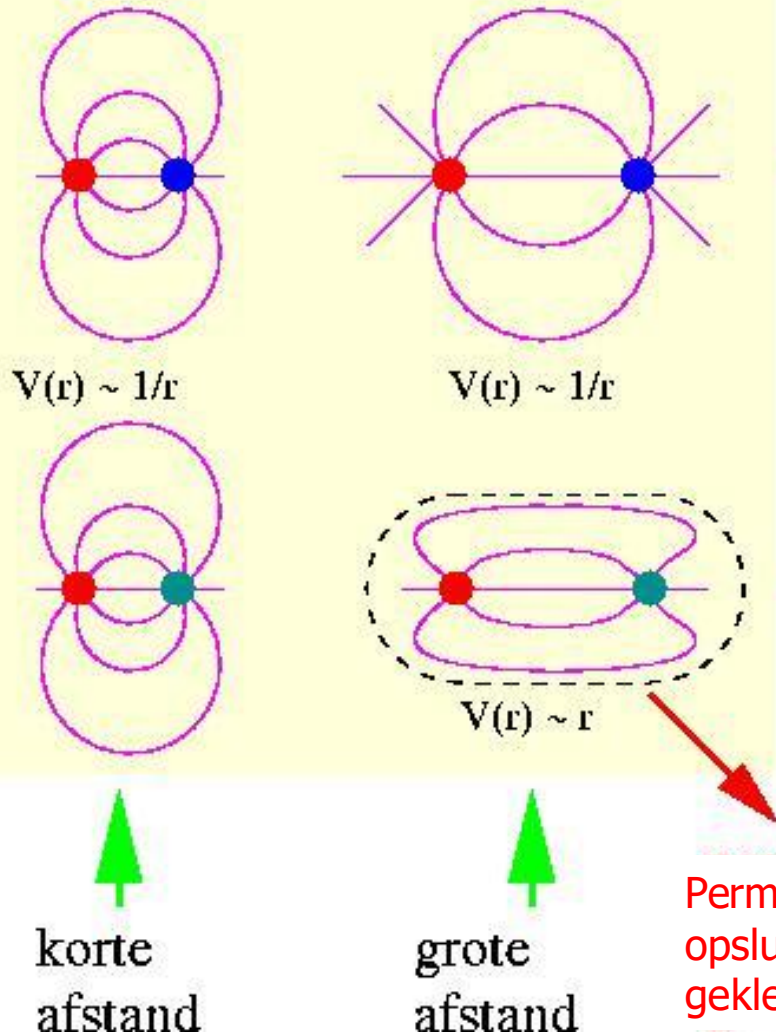
3D wereld: $V(r) \sim -\frac{Q^2}{4\pi} \frac{e^{-r/\lambda_c}}{r}$
 $\xrightarrow{m \rightarrow 0} -\frac{Q^2}{4\pi r}$

1D wereld: $V(r) \sim T_0 \lambda_c (1 - e^{-r/\lambda_c})$
 $\xrightarrow{m \rightarrow 0} T_0 r$

Rekenen met krachtdeeltjes
Richard Feynman

VAN QED NAAR QUANTUMCHROMODYNAMICA (QCD)

1 elektrische lading
(positief en negatief)
1 krachtdeeltje (foton)

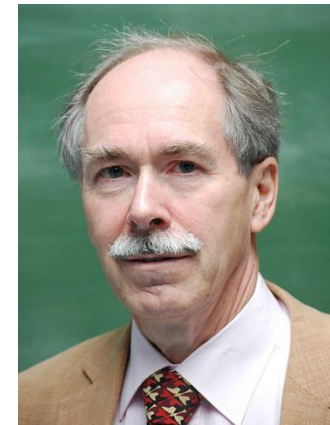
Quantumelektrodynamica (QED)

3 kleurladingen
(kleur en anti-kleur)
8 krachtdeeltjes (gluonen)

QCD

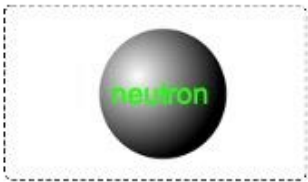
Permanente
opsluiting van
gekleurde quarks

Veld correspondeert met
constante kracht
 $T_0 = 1 \text{ GeV/fm} = 20 \text{ Ton}$

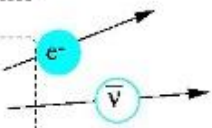
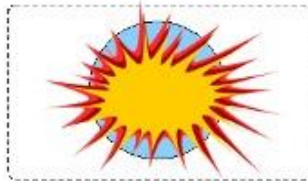

Martinus Veltman & Gerard 't Hooft
Rekenen met zware W en Z-
deeltjes en gluonen

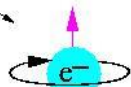
NEUTRINOS DUIKEN OP IN ZWAK VERVAL VAN DEELTJES

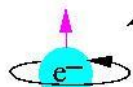
Na 15 min
($\tau_n = 877,8 \text{ s}$)

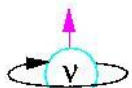
elektron

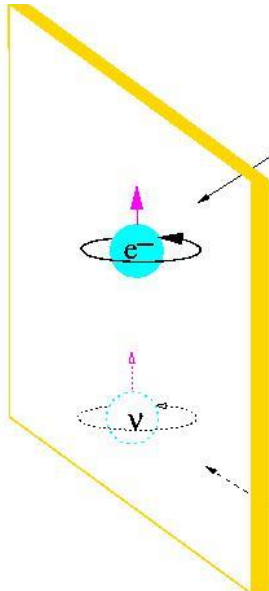
rechtshandig
elektron

linkshandig
neutrino

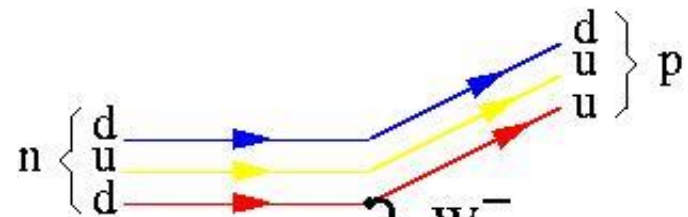
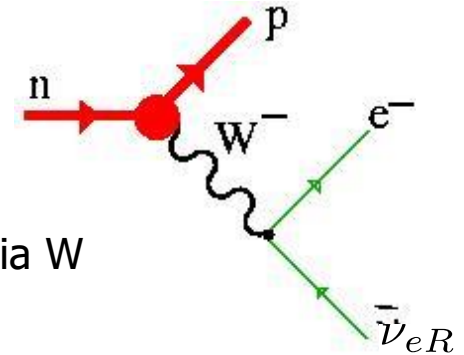

~~rechtshandig
neutrino~~

Neutron beta-verval via W

$$n \rightarrow p + e^- + \bar{\nu}_e$$

Op niveau van quarks

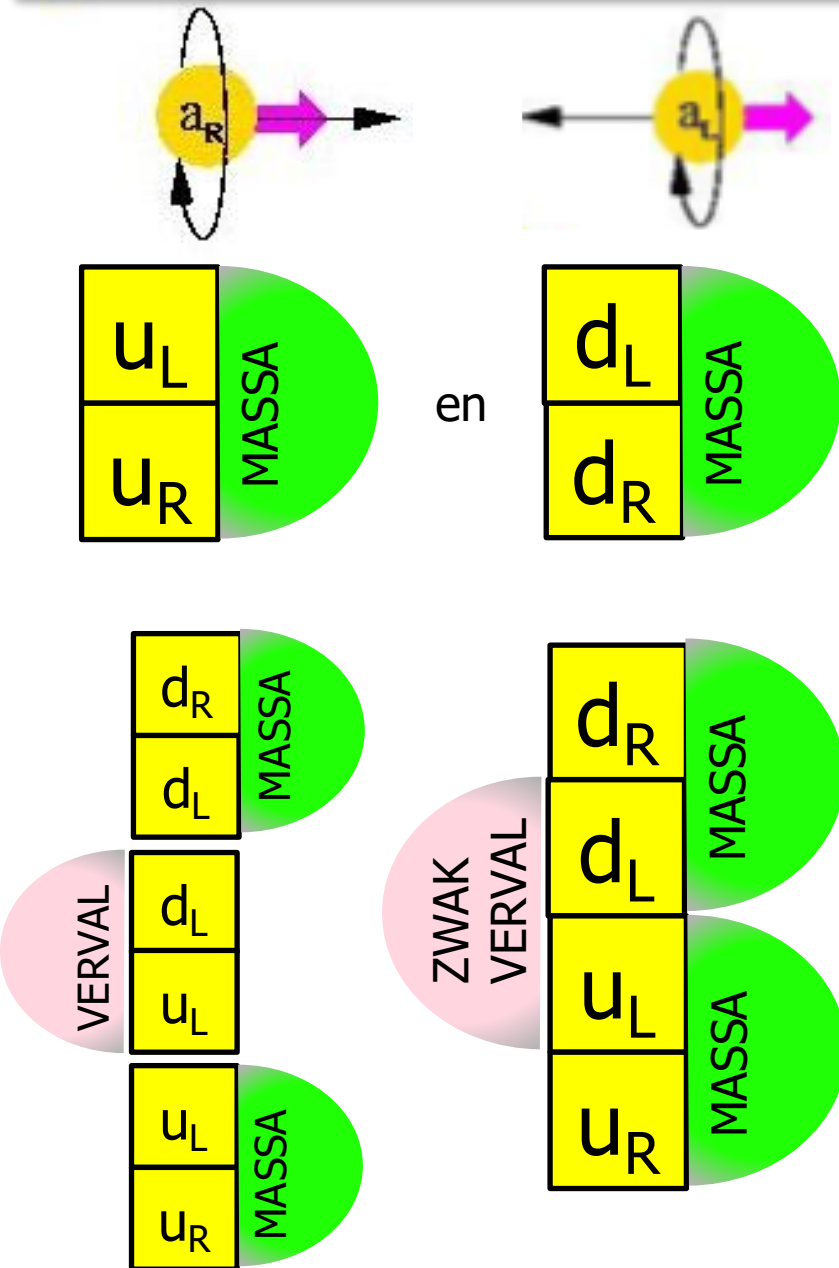
$$d_L \rightarrow u_L + W^-$$

$$\rightarrow u_L + e_L^- + \bar{\nu}_{eR}$$

Gebroken spiegelsymmetrie:

- Elektron kan linkshandig of rechtshandig zijn
- neutrino bestaat alleen linkshandig
- anti-neutrino bestaat alleen rechtshandig

GEBROKEN SPIEGELSYMMETRIE EN CHIRALITEIT

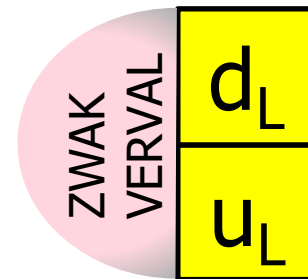
Deeltjes **met massa** hebben twee rotatiemogelijkheden, parallel of anti-parallel aan bewegings-richting (heliciteiten), die combinaties van links- en rechtshandig zijn

Quarks en leptonen met massa komen in twee **chiraliteiten**, links- en rechtshandig

Alleen linkhandig deeltjes (en rechts-handig anti-deeltjes) koppelen aan $W^\pm$

$$d_L \longrightarrow u_L + W^-$$

$$\longrightarrow u_L + e_L^- + \bar{\nu}_{eR}$$

Probleem:

We missen een rechtshandig neutrino (en linkshandig anti-neutrino), dus geen massa voor neutrinos, hoe zit dat?

rol van drie generaties

DRIE GENERATIES VAN MATERIEDEELTJES

Standaardmodel van elementaire deeltjes

Drie generaties materie
(fermionen)

Krachtdeeltjes
(bosonen)

	I	II	III	
massa lading spin	$\sim 2.2 \text{ MeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$	$\sim 1.27 \text{ GeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$	$\sim 172.6 \text{ GeV}/c^2$ $+2/3$ $1/2$	0 0 1
	u up	c charm	t top	g gluon
QUARKS	$\sim 4.7 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$	$\sim 93 \text{ MeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$	$\sim 4.2 \text{ GeV}/c^2$ $-1/3$ $1/2$	0 0 1
	d down	s strange	b bottom	γ foton
	$0.511 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$	$105.7 \text{ MeV}/c^2$ -1 $1/2$	$1.777 \text{ GeV}/c^2$ -1 $1/2$	$91.19 \text{ GeV}/c^2$ 0 1
	e⁻ elektron	μ^- muon	τ^- tau	Z⁰ Z boson
LEPTONEN	$< 0.8 \text{ eV}/c^2$ 0 L	$< 0.17 \text{ MeV}/c^2$ 0 L	$< 18 \text{ MeV}/c^2$ 0 L	$80.37 \text{ GeV}/c^2$ ± 1 1
	ν_e neutrino	ν_μ neutrino	ν_τ neutrino	W W boson
				H Higgs

Enorme verschillen
in massa's tussen en
binnen generaties!

WAAR ZIJN DE ZWARE DEELTJES GEBLEVEN?

■ QUARKS (OPGESLOTEN IN BARYONEN EN MESONEN)

- top $\rightarrow$ bottom + W^+ $\tau \approx 0,5 \times 10^{-24}$ s
- ! bottom $\rightarrow$ charm + W^- $\tau \approx 1,5 \times 10^{-12}$ s
- charm $\rightarrow$ strange + W^+ $\tau \sim 10^{-12}$ s
- ! strange $\rightarrow$ up + W^- $\tau \sim 10^{-10}$ s
- down $\rightarrow$ up + $W^- \rightarrow$ up + $e^- + \nu_e$

■ LEPTONEN

- $\tau^- \rightarrow \nu_\tau + W^- \rightarrow \nu_\tau + \square$ $\tau \approx 0,3 \times 10^{-12}$ s
- $\mu^- \rightarrow \nu_\mu + W^- \rightarrow \nu_\mu + e^- + \nu_e$ $\tau \approx 2,2 \times 10^{-6}$ s

■ KRACHTDEELTJES

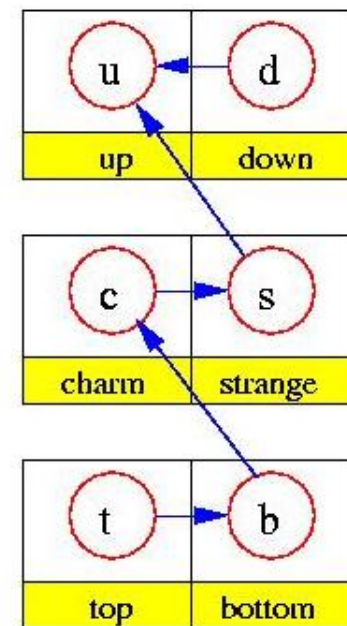
- $W^- \rightarrow e^- + \bar{\nu}_e$ of $\mu^- + \bar{\nu}_\mu$ of $\tau^- + \bar{\nu}_\tau$ of $s + \bar{c}$ of $d + \bar{u}$ $\tau \approx 3,1 \times 10^{-25}$ s
- $W^+ \rightarrow e^+ + \nu_e$ of $\mu^+ + \nu_\mu$ of $\tau^+ + \nu_\tau$ of $c + \bar{s}$ of $u + \bar{d}$ $\tau \approx 3,1 \times 10^{-25}$ s
- $Z \rightarrow$ quark + anti-quark, lepton + anti-lepton $\tau \approx 2,6 \times 10^{-25}$ s

■ HIGGS

- Higgs $\rightarrow$ bottom + anti-bottom $\tau \approx 1,6 \times 10^{-22}$ s

■ STABIELE DEELTJES

- proton (en bijna neutron met $\tau_{1/2} \approx 880$ s)
- elektron en alle drie soorten neutrinos
- foton

Verval tussen generaties vereist:

- Verval $d \rightarrow u$, $c \rightarrow s$, $t \rightarrow b$ ok
- Maar i.h.b. ook $b \rightarrow c$ en $s \rightarrow u$

QUANTUM MIXING BIJ VERVAL VAN QUARKS $b \rightarrow c$ EN $s \rightarrow u$

QUANTUM MIXING

$$\begin{aligned} d'_L &= 0,97 d_L + 0,23 s_L + \dots b_L \\ s'_L &= -0,23 d_L + 0,97 s_L + 0,04 b_L \\ b'_L &= \dots d_L + 0,04 s_L + 0,998 b_L \end{aligned}$$

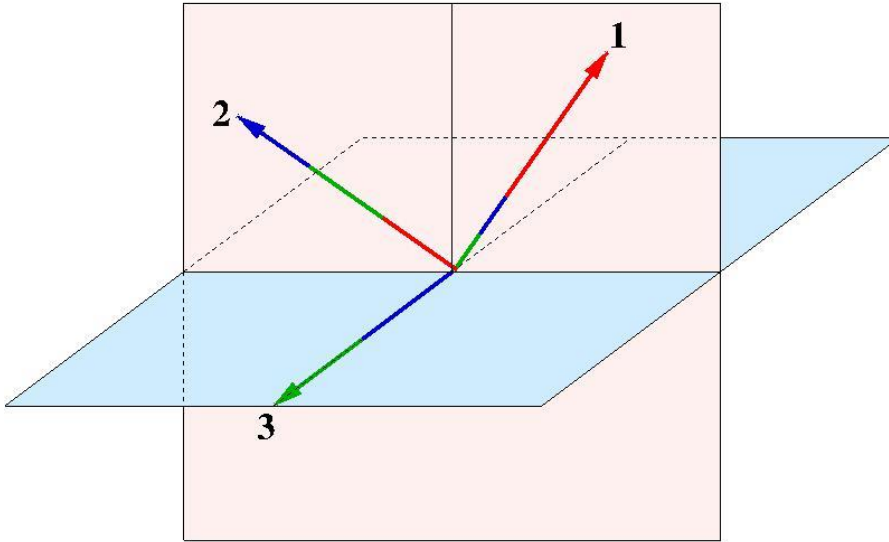
PERCENTAGES

	d_L	s_L	b_L
d'_L	0,94	0,06	...
s'_L	0,06	0,94	0,002
b'_L	...	0,002	0,998

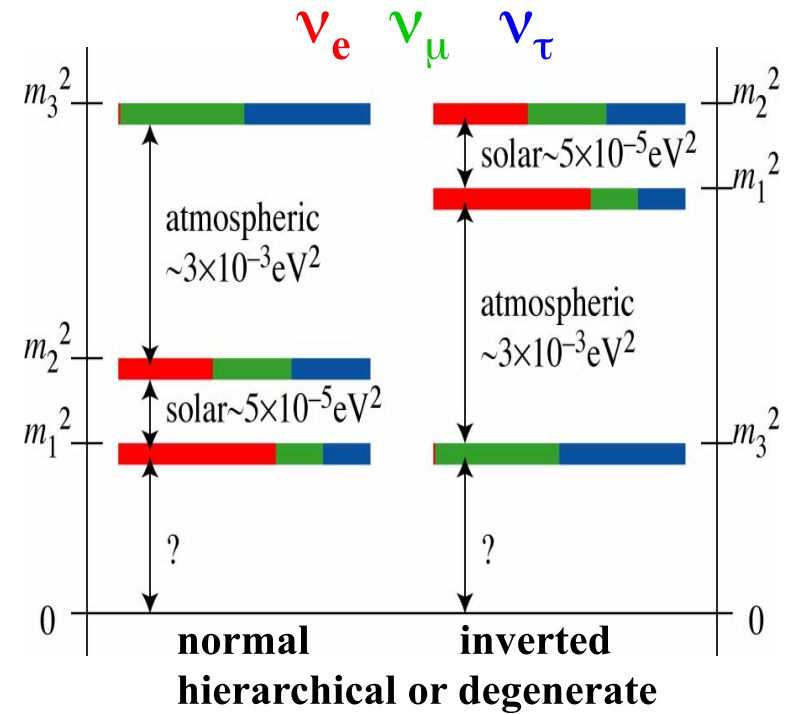
s-quark is een beetje d' ($\sim 6\%$), die vervalt naar u
b-quark is een beetje s' ($\sim 0,2\%$) die vervalt naar c

MIXING	d_R	s_R	b_R	MASSA
	d_L	s_L	b_L	
	d'_L	s'_L	b'_L	
VERVAL	u_L	c_L	t_L	MASSA
	u_L	c_L	t_L	
	u_R	c_R	t_R	
MIXING	$\bar{u}_R$	$\bar{c}_R$	$\bar{t}_R$	MASSA
	$\bar{u}_L$	$\bar{c}_L$	$\bar{t}_L$	
	$\bar{u}_L$	$\bar{c}_L$	$\bar{t}_L$	
VERVAL	$\bar{d}'_L$	$\bar{s}'_L$	$\bar{b}'_L$	MASSA
	$\bar{d}'_L$	$\bar{s}'_L$	$\bar{b}'_L$	
	$\bar{d}_L$	$\bar{s}_L$	$\bar{b}_L$	
MIXING	$\bar{d}_L$	$\bar{s}_L$	$\bar{b}_L$	MASSA
	$\bar{d}_L$	$\bar{s}_L$	$\bar{b}_L$	
	$\bar{d}_R$	$\bar{s}_R$	$\bar{b}_R$	

OSCILLATIES VAN NEUTRINO-SOORTEN VEREIST MASSA

Massa's:

(lichte voorkeur)

Puzzle: neutrino massa's

FAMILIE COMPLICATIES

MIXING	d_R	s_R	b_R	MASSA
	d_L	s_L	b_L	
=	d'_L	s'_L	b'_L	VERVAL
	u_L	c_L	t_L	
	u_L	c_L	t_L	MASSA
	u_R	c_R	t_R	

=	$\bar{u}_R$	$\bar{c}_R$	$\bar{t}_R$	MASSA
	$\bar{u}_L$	$\bar{c}_L$	$\bar{t}_L$	
MIXING	$\bar{u}_L$	$\bar{c}_L$	$\bar{t}_L$	VERVAL
	$\bar{d}'_L$	$\bar{s}'_L$	$\bar{b}'_L$	
	$\bar{d}_L$	$\bar{s}_L$	$\bar{b}_L$	MASSA
	$\bar{d}_R$	$\bar{s}_R$	$\bar{b}_R$	

QUARKS

=	e_R^-	μ_R^-	τ_R^-	MASSA
	e_L^-	μ_L^-	τ_L^-	
MIXING	e_L^-	μ_L^-	τ_L^-	VERVAL
	ν_{eL}	$\nu_{\mu L}$	$\nu_{\tau L}$	
	ν_{1L}	ν_{2L}	ν_{3L}	MASSA
	ν_{1R}	ν_{2R}	ν_{3R}	

MIXING	$\bar{\nu}_{1L}$	$\bar{\nu}_{2L}$	$\bar{\nu}_{3L}$	MASSA
	$\bar{\nu}_{1R}$	$\bar{\nu}_{2R}$	$\bar{\nu}_{3R}$	
=	$\bar{\nu}_{eR}$	$\bar{\nu}_{\mu R}$	$\bar{\nu}_{\tau R}$	VERVAL
	e_R^+	μ_R^+	τ_R^+	
	e_R^+	μ_R^+	τ_R^+	MASSA
	e_L^+	μ_L^+	τ_L^+	

LEPTONEN

FAMILIE COMPLICATIES

MIXING	d_R	s_R	b_R	MASSA
	d_L	s_L	b_L	
=	d'_L	s'_L	b'_L	VERVAL
	u_L	c_L	t_L	
MASSA	u_L	c_L	t_L	MASSA
	u_R	c_R	t_R	
=	$\bar{u}_R$	$\bar{c}_R$	$\bar{t}_R$	MASSA
	$\bar{u}_L$	$\bar{c}_L$	$\bar{t}_L$	
MIXING	$\bar{u}_L$	$\bar{c}_L$	$\bar{t}_L$	VERVAL
	$\bar{d}'_L$	$\bar{s}'_L$	$\bar{b}'_L$	
MASSA	$\bar{d}_L$	$\bar{s}_L$	$\bar{b}_L$	MASSA
	$\bar{d}_R$	$\bar{s}_R$	$\bar{b}_R$	

QUARKS

Oplossing: Majorana neutrino's
($\nu = \bar{\nu}$)

=	e_R^-	μ_R^-	τ_R^-	MASSA
	e_L^-	μ_L^-	τ_L^-	
MIXING	e_L^-	μ_L^-	τ_L^-	VERVAL
	ν_{eL}	$\nu_{\mu L}$	$\nu_{\tau L}$	
MASSA	ν_{1L}	ν_{2L}	ν_{3L}	MASSA
	ν_{1R}	ν_{2R}	ν_{3R}	
MIXING	$\bar{\nu}_{eR}$	$\bar{\nu}_{\mu R}$	$\bar{\nu}_{\tau R}$	VERVAL
	e_R^+	μ_R^+	τ_R^+	
=	e_R^+	μ_R^+	τ_R^+	MASSA
	e_L^+	μ_L^+	τ_L^+	

LEPTONEN

Dit zit niet in SM formule !

SAMENVATTING

■ Atomen

- Gerangschikt in kristallen, moleculen, ...
- Elektronen bepalen eigenschappen: binding, geleiding, ...

QUANTUM ELEKTRODYNAMICA
(QED van der Waalskracht)

■ Atoomkernen

- Concentratie van massa
- Isotopen en radioactiviteit
- Sterke kernkracht tussen nucleonen

QCD van der Waalskracht
(via uitwisseling mesonen)
ZWAKKE WISSELWERKING

■ Nucleonen

- Protonen en neutronen en hun massa
- Quarks als elementaire gekleurde bouwstenen en kleurkrachten

QUANTUM CHROMODYNAMICA
(opsluiting quarks)

■ Drie generaties van deeltjes en antideeltjes

- Van eigenschappen via symmetrieën naar ladingen en krachtdeeltjes
- Het standaardmodel van elementaire deeltjes